

EEDER

Edebi Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Mart 2022, Cilt 6, Sayı 1

Atf/Citation: Türk, O.; Keşküş, E. (2022). "Ahmedi Dâî'nin Çengnâme Adlı Eserinde Birleşik Fiiller", *Edebi Eleştiri Dergisi*, 6(1), s. 187-205
DOI: 10.31465/eeder.1054536

Osman TÜRK* - Esra KEŞKÜŞ**

Ahmedi Dâî'nin Çengnâme Adlı Eserinde Birleşik Fiiller ***

Compound Verbs in Ahmedi's Work Title Çengname

ÖZ

Dil, bir toplumun zihin yapısını gösteren insanla toplum arasında bağı gösteren en önemli kültür ögesidir. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe, kelime türetme yalnızca eklerle değil çeşitli yöntemlerle oluşturulan birleşik sözcüklerle de oluşturulur. Birleşik yapı sözcükler dilin anlatım gücünü ve zenginliğini derinleştiren farklı sözcük türlerini başka eklerle vücuda getirerek, dildeki sözcüklere mana vererek anlatıma renklilik katan önemli unsurların başında gelir. Söz varlığının önemli unsurlarından olan fiiller, tek kelimeyle karşılanamayan sözcükleri yardımcı fiillerle ifade etme ihtiyacını karşılar. Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, ad soylu bir veya birden çok sözcükle bir ana fiilin birleşmesinden oluşun ve tek bir kavrama karşılık gelen kelime grubudur. Eski Anadolu Türkçesi döneminde eserlerini veren önemli müelliflerden biri olan Ahmed-i Dâî, Çengname adlı mesnevi çalışmaya konu olmuştur. Eser, Türkçe, Farsça manzum ve mensur telif eserleri yanında Arapçadan tercümeleleri de bulunan Türkçe bir mesnevidir. Çalışmamızda dil ve imla özellikleri, transkripsiyon özellikleriyle beraber Gönül Alpay Tekin'in çalışmasında verilen metinden yola çıkılarak eserdeki yardımcı fiillerden yararlanılmıştır. Eserde yer alan "kal-, it-, ur-, ol-, dut-, vir-, dur-, eyle-, kal-" fiiller ile kurulan isim + yardımcı fiiller belirlenmiş; bunlar arasında aynı isimle oluşmuş birleşimler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Ahmed-i Dâî, Çengnâme, Birleşik fiiller, Yardımcı fiiller.

ABSTRACT

Language is the most important cultural element that shows the mental structure of a society and shows the bond between people and society. In Turkish, which is an agglutinative language, word derivation is formed not only with affixes, but also with compound words formed by various methods. Compound words are one of the most important elements that provide color to the expression by giving meaning to the words in the language by bringing different types of words into existence with other affixes that deepen the expressive power and richness of the language. Verbs, which are one of the important elements of vocabulary, meet the need to express words that cannot be met with a single word with auxiliary verbs. Compound verbs are a group of words that are composed of a noun and an auxiliary verb, one or more words with a noun and a main verb and correspond to a single concept Ahmed-i Dâî, who is one of the important authors who gave his works in the Old Anatolian Turkish period, has been the subject of the study called Çengname. The work is a Turkish masnavi with translations from Arabic as well as Turkish, Persian verse and prose copyrighted works. In our study, the auxiliary verbs in the work were used, based on the language and spelling features, transcription features, and the text given in Gönül Alpay Tekin's study. In the work, the noun formed with the suffixes "kal-, it-, ur-, ol-, dut-, vir-, dur-, eyle-, kal-" + auxiliary verbs were determined; The combinations formed with the same name among them were included in the study.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Ahmed-i Dâî, Çengnâme, Compound Verbs, Auxiliary Verbs.

* Dr, Harran Üniversitesi, osmanturkgau@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9379-6225

** Araştırmacı, edebiyat.179@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6490-0612

*** Araştırma Makalesi, Geliş Tarihi: 07.01.2022 Kabul Tarihi: 19.03.2022 Yayın Tarihi: 24.03.2022

Giriş

Anadolu'da Oğuz Türkçesine dayalı olarak gelişen Batı Türkçesinin en büyük kollarından biri olan Türkiye Türkçesinin ilk tarihî dönemi Eski Anadolu Türkçesi dönemidir. Bu döneme F. Kadri Timurtaş'ın ifadesiyle Eski Anadolu Türkçesi (Eski Osmanlıca) veya Eski Türkiye Türkçesi de denir. Türk dilcilerce Eski Anadolu Türkçesi veya Eski Türkiye Türkçesi diye adlandırılan bu yazı dili Anadolu bölgesinde ve Oğuz-Türkmen lehçesi temelinde kurulup gelişmiş olan Türk yazı dilinin 13-15. yüzyıllar arasını kaplayan ilk dönemidir (Korkmaz, 2007: 75). Anadolu merkez olmak üzere 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da, Balkanlar'da, Kafkasya'da gelişmeye başlayan bu yeni yazı dili, Oğuz Türkçesi temelinde kurulmuş ve gelişmiştir. Kimi bilim adamları bu yazı dilini bu sebeple Oğuzca olarak adlandırır (Akalin-Tañç, 2004: 145). Oğuzların Anadolu'ya yerleşmeleriyle çeşitli ağız özellikleri görülmeye başlanmış aynı zamanda Oğuzca edebi dil haline gelmiştir. EAT Anadolu'nun yanında Kuzey ve Güney Azerbaycan, Irak ve Suriye gibi bölgelerde de kullanılmıştır. Siyasi olarak Anadolu Selçukluları, beylikler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerini de kapsamaktadır (Ercilasun, 2004: 442). Eser Batı Türkçesinin geçiş dönemi özelliklerini taşımaktadır. Ahmed-i Dâî Çengnâme'sinde birçok yerde sıklıkla yardımcı fiillerden yararlanmıştır.

1. Yardımcı Fiiller

Türkçede yardımcı fiiller konusunda birçok dilbilimcinin tanımlaması mevcuttur. Birçok araştırmacı birleşik fiiller hakkında çeşitli fikirler öne sürmüştür. Türkçenin temel sözcük türlerinden biri olan fiil, Türkçe Sözlükte, olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem olarak ifade edilmiştir (TS, 2005: 700). Birleşik fiil ise isim soyundan bir kelime ile biçim veya anlam bakımından kaynaşıp bütünleşen fiil olarak tanımlanmış ve kaybol-, hasta ol- gibi örnekler verilmiştir. (TS, 2005: 283). Bu konuda en eski çalışmalardan birini yapan Gabain, birleşik fiilleri üç grupta ele almıştır: 1. Esas manayı taşıyan bir fiil ile yardımcı fiilden, 2. Bir esas fiil ile deskriptif fiilden, 3. Bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelmektedir (Gabain, 1953: 16-28). Fiil soylu kelimeler; iş, kılış, oluş gibi eylemleri karşılayan fiiller söz diziminin asıl belirleyicisi ve cümledeki anlamın yüklenicisidir. Sözcük türleri içerisinde çok önemli bir yeri olan fiiller günlük hayatta çok yoğun bir işleve sahiptir. Fiiller konusunda bulunan alt dallardan biri de birleşik fiillerin içerisinde yer alan yardımcı fiillerdir. Görevleri açısından diller, iki sözcük türüne sahiptir. Bunlar isim soylu ve fiil soylu olarak tasnif edilen kelimelerdir. Birleşik fiil, “bir yardımcı fiil veya yardımcı fiil gibi kullanılan öz anlamından boşanmış bir fiilin bir isme, isim öbeğine veya bir fiil şekline eklenmesiyle meydana gelen kelime birleşimidir (Delice, 2003: 24; Adıgüzel, 2017). Bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleri olduğunu belirtmiş ve taşıdıkları birbirinden farklı anlam, yapı ve işlev özelliklerine göre kendi içinde ikiye ayrıldığını ifade etmiştir: 1. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller 2. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller (Korkmaz, 2003: 791). Birleşik fiili, isim unsurunun peşi sıra gelen yardımcı fiillerle kurulu olanlar, fiil unsurunun ardından gelen yardımcı fiille kurulu olanlar ve anlamca kaynaşmışlar olarak üçe ayırmıştır (Karahana, 1999: 36). Ediskun, “ikinci öbek”te ise bir ortaç üzerine getirilen ol- yardımcı fiili ile oluşturulan birleşikleri ele alıyor: başlama fiilleri (yapar ol- vb.), bitirme fiilleri (yapmış ol- vb.), davranma fiilleri (yapacak ol- vb.) (Ediskun, 2005: 228).

Birleşik eylemler, “yardımcı eylemlerle kurulmuş” olanlar, “iki eylemle kurulmuş” olanlar ve “deyimleşmiş” olanlar diye üçe ayırmıştır. Koç, bu tasnifiyle isim+ fiil biçimindeki yapılarda yer alan ikinci fiili yardımcı eylem olarak görmekte, fakat fiil+ fiil biçimindeki birleşiklerde yer alan unsurları birbirine denk unsurlar olarak nitelendirmektedir (Koç, 1990: 275). Tasvir fiillerini “yeterlik”, “sürek”, “ivedilik”, “yaklaşık” olmak üzere dörde ayırmış ve bunları da kelime türetme metotlarının haricinde tutmuştur (Banguoğlu, 2000: 488). Birleşik sözcükler, “birleşmiş olarak kullanılan yardımcı eylemler”, “bir adla bir eylemden kurulan” ve “iki eylem kökünden kurulan ulaçlı” birleşik fiiller olarak sınıflandırıyor (Hatiboğlu, 1982: 43- 45). Hatiboğlu, ol- fiili ile kurulu birleşik yapıların birinci unsurunun ya müstakil veya bir isim unsuru ya da ortaç almış bir fiil unsuru olduğunu belirtiyor (Hatiboğlu, 1982, 106- 107). Birleşik fiili, “bir yardımcı fiille bir isim veya fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur” şeklinde tanımlamıştır. Ergin, birleşik fiilleri isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller olmak üzere ikiye ayırmış ve sıfat-fiiller üzerine yardımcı fiiller getirilerek oluşturulan birleşik fiilleri de isim+fiil bölümünde ele almıştır (Ergin, 2000: 386). Deny ise bir hareketi tasvir eden birleşik fiilleri 1. Karmaşık fiiller 2. Mürekkep fiiller şeklinde iki bölümde inceler. Mürekkep fiiller, bir isimle onun ardından gelen bir fiilden teşkil edilir. Karmaşık fiiller ise ikincisi yardımcı olarak kullanılan, bir küme suretindeki fiillerdir (Deny, 1941: 465-476). Gramer kitaplarına bakıldığında farklı adlandırmalar yapılmış olsa da genelde iki fiilin birleşmesiyle oluşanlar bir grupta, bir isimle bir fiilin birleşmesiyle oluşanlar diğer grupta yer alır. (Bilgegil, 1984: 280-282; Hengirmen, 1998: 266-274). Birleşik fiilleri bir isim ve bir yardımcı fiilden yapılanlar, bir sıfat-fiil ve bir yardımcı fiilden yapılanlar, bir fiil ve bir yardımcı fiilden yapılanlar (tasvir fiilleri), anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller olmak üzere dört grupta inceler (Vural-Böler, 2012: 244-247). Birleşik fiiller sözcük türetmede önemli görev üstlenmektedir. Türkçede yeni kelime yapma yollarından biri de birleştirme yolu olduğu belirtmiştir. Çeşitli benzetmeler ve mecazlar kullanılarak anlatım daha da etkili kılınmıştır (Koç, 2020: 264; Türk-Koç, 2021: 79).

2. Çengnâme'nin Konusu Ve Bilinen Nüshaları

Emir Süleyman adına 1405-1406 yılında kaleme alınmış bir eserdir. Çengnâme, çengin yirmi dört teli ve Doğu musikisindeki yirmi dört makamla bağlantılı olarak yirmi dört bölüme ayrılmış bir eserdir (Alpay Tekin, 1992: 83). Türk musikisinde özel bir yere sahip olan çeng, kanuna benzeyen ve dik tutularak çalınan, şekil bakımından Batı musikisindeki harpa benzeyen telli sazlardan biridir (Gültaş, 1993: 268). Çengnâme’de; ipek kıllar, servi ağacı, ahu derisi ve at kılından yapılmış perde gibi çengi oluşturan unsurların çeng hâline gelişleri hikâye edilerek tasavvufi mesajlar verilmektedir. Dâî, ipek tellerin, çengin çanağının, çanağın üzerindeki derinin ve at kılından perdelerin sergüzeştini; ipek böceğinin, servi ağacının, ahunun ve atın hikâyelerini anlatarak ortaya koyar (Alpay Tekin, 1992: 85). Çengi oluşturan bu unsurların her birinin kendi hikâyesi vardır. Şair, etkileyici bir dille bu unsurların kendi vatanlarından, ait oldukları yerlerden, ayrılışlarından ve çeng üzerinde bir araya gelişlerinden bahsederek aslında insanın mâcerâsını anlatmaktadır. Eser, aruzun mefâilün mefâilün feûlün kalıbı ile yazılmış 1446 beyitten ve yirmi dört bölümden meydana gelen bir mesnevidir (Kut, 1986: 58).

3. Bulgular

Çengnâme’de tespit edilen birleşik fiiller üzerinde durulmuştur. Eserde birleşik fiiller isim+fiil yapısıyla kurulmuştur. Tespit edilen isim+fiil yapısındaki fiiller kullanım önceliğine göre sıralanıp tasnif edilmiştir. İsim+fiil yapısıyla oluşan birleşik fiillerde bir isim ve bir (*kıl-, it-, ur-*,

ol-, dut-, vir-, eyle-, kal-, vb.) yardımcı fiil bulunur. Eser yapısındaki isim+fiil yapısındaki birleşik fiilleri almış oldukları yardımcı fiillere göre şu şekilde tasnif edilmiştir.

kıI- : Özellikle Eski Anadolu Türkçesinde daha yaygın kullanılan yardımcı fiillerdendir:

‘Adem’den **kıldı icād** ol vücūdı
(10)

Teferrüc kıI ‘aşāsın kaçrelerde
(16)

Ƙara toprağ u taşdan **zer kılandur**
(20)

Ƙuru ney mağzını **şekker kılandur**
‘**Ata kıI** rahmetünden cām
umaram (47)

Ebed Ahmed’dür ol kim **kıldı**
peydā (87)

Ahad sensin ilāhī sen **meded kıI**
(91)

Ezeld kıldığın luḫfi **ebed kıI**

Kime kim bir **nazar kıldıysa**
besdür (152)

Anuñ ‘**adli kıIur** aḫkāmı iḫkām
(170)

Du’ayile kıIur ḫatm-ı kelāmın
(256)

ƘıIur dün gün **duāñı** dilde tekrar
(263)

Du’a kıImağ naşibümdür ezelden
(285)

Teferrüc kıI bu zībā gül-sitānı
(296)

Anuñ **zārı kıIup** zār inledüğın
(303)

Ƙamusın nazm idüp **kıldum**
ziyāde (318)

Güneş ‘aksi **eşer kıldı** hevāda
(345)

Gül-efşānlık kıIur bustān içinde
(357)

Tebessümler kıIur gül ter
dudağdan (383)

Terennümler kıIur bülbül
budağdan

ƘıIur ayva güli ağ ağça **īşār** (389)

Bu şerbetden çü gönlüm **nüş kıldı**
(410)

İçüm yandı yüregüm **cüş kıldı**

Gül-efşānlık kıIur bād-ı bahārī
(428)

Ƙolını boynına **kılmış ḫamāyil**
(538)

Gönül çün bu ḫitābı **güş kıldı**
(583)

Maḫābbet cāmın içdi **cüş kıldı**
Taleb kıI bu imiş iken cevherīsin
(587)

Nazar kıI kim nedür maḫşūd-ı
ma’ nī (590)

Büzürg **āhengini kılsa** nevedan
(616)

Ƙamu gizlülere **peydā kıIur** ol
(632)

Ƙamu ‘aşıkları **şeydā kıIur** ol
Gehī feryād u geh **zārı kıIur** ol
(637)

Velī ‘ışğ ehline **yārı kıIur** ol
Gehī feryād ider geh **nāle kıIur**
(651)

Buyur muḫrib **nevā kıIur** hüseynī
(681)

Beneşī **nüş kıI** yüzün gül olsun
(688)

Ḥacil kıI bağ-ı cennet lāle-zārm
Peşīman **aşşı kıIur** aña yarin
(690)

Eger **nāz u cefā kıIur** yiridür
(694)

Gül-efşānlık kıIur bustān içinde
(700)

ƘıIur ‘alemi Hüdhüd gibi **seyr**
(730)

Gel imdi **luḫ kıI** iy sāz-ı dil-süz
(759)

Müberka’ perde içre **kıIur** **şeh-**
nāz (760)

Figān u **nāle kıldı** çekdi āvāz
(765)

Eger **zārı kıIur** nāy-i ‘Irāḫı (800)

Şular kim zühd ü **taḫva kıldı** ‘adet
(833)

Cevāba başladı *kıldı ser-āğāz*
(992)

İcābet kıldı Hāḡ anlar du‘ āsın
(1000)

‘Aceb bir kūr-hūne *kıldı būnyad*
(1032)

Kıluram nāle vū zārī vū feryād
(1054)

Ağaca *kıldum* ol dem ben *su‘ āli*
(1055)

Dibāgat kıldı ol nāzūk derūmi
(1208)

Alup biñ naz ile *perverde kıldı*
(1314)

Getirdi çenge daḡdı *perde kıldı*
Nazar *ma‘nīye kı* çok söz
gözetme (1388)

Öküş ni‘ metleri *erzānī kılduñ*
(1428)

Ne kim lāyık sañadur *anı kılduñ*
‘İnāyet kı senūñ luḡfūna ḡalduḡ
(1433)

Kerem kı ‘aybımız ört olmasun
fāş (1439)

it- /id-

Yaygın olarak kullanılan yardımcı fiillerden biri olan *it-* yardımcı fiili Türkçenin ana yardımcı fiillerindedir. Eserde görüldüğü üzere *it-* fiili en çok kullanılan yardımcı fiildir. Yoğun şekilde kullanılmasının yanı sıra yumuşamaya/sedalılaşıma-ötümlüleştme-tonlulaşıma uğramış kullanımı da mevcuttur. Aynı beyit içerisinde hem *it-* hem de *id-* şeklinde de kullanıldığını görüyoruz:

Anuñ tesbīhini *tekrār iderler* (15)

Anuñ birliğine *ıkrār iderler*

Felek gerdānını *gerdān idüpdür*
(21)

Bu sırda ‘ālemi *ḡayrān idüpdür*

Birisin *maḡv ider* birin ḡolunur
(22)

Çü *idrāk itmez* anı göz ne kılsun
(38)

İder līkin anı bilmekde *ḡayrān*
(39)

Bu nefsi-şüm elinden sen *ḡalāş it*
(59)

‘Umūm-ı rahmetūnden ḡayr-ı *ḡāş*
it

Bilürem ben baña *taḡşır iderem*
(61)

Bu deryādan dan *ḡalāş it* ben
esīri (73)

Me‘ ānī perdesin *ref‘ it* gözümden
(75)

Hāḡāyık gevherin *naẓm it*
sözümden

İşümde muşkilüm var ise *ḡall it*
(79)

Żamīrüm çeşmesini *ḡoş-güvār it*
(80)

Cehānda sözlerümi *yādigār it*

Yakın it ‘ilmümi ‘ilme’l-yāḡāne
(82)

Şefi’ it Aḡmed’e ol Aḡmed’i sen
(92)

Anuñla *faḡr ider* Musa’bni ‘İmrān
(107)

Nereye ‘*azm iderse fetḡ ider* ol
(142)

‘Atasın ‘*am ider* yoḡsula baya
(149)

Aña *ḡulluḡ iden* şeh-zādelerdur
(156)

Dükeli begler *itmişdür itā‘at* (167)

Anı *ḡuvvetlü itmiş* ḡudretinden
(169)

Anuñla *faḡr ider* uş dīn-i islām
(170)

Anuñla *faḡr ider* uş baḡt u devlet
(183)

Güneşden *farḡ ider* yılduzlar ayı
(205)

Müyesserdür neye kim *ḡaşd*
iderseñ (212)

Ezelde *baḡşış itmiş* saña Allah
(214)

Saña *alkış iderler* cān u dilden
(221)

Niçe kim *seyr ider* çarḡ uzre
ḡurşid (232)

Niçe kim *devr ider* bu çarḡ-ı
gerdün (234)

Getürdüm hazretünde 'arz iderven
(269)
Du' â-yı devletündür *farz iderven*
Yüce hazretde söz 'arz itmek olur
(272)
Olara *reşk ider* Sa' dî vü Selmân
(275)
Du' adur ger *kabül iderse* hânım
(284)
Kabül iderse sulţânım revâdur
(288)
Beni çün hazretiinde *kul idüpdür*
(291)
Eger ma' yüb hüner *maqbül idüpdür*
idüpdür
Anuñ kim 'aybını *maqbül ider* şah
(294)
Anuñ süz ile ol *sâz itdügini* (302)
Katı derd ile *âgâz itdügini*
Gerek kim *hall ideler* müşkilinden
(311)
Sözi her kavme *şerh itmek* dilince
(314)
Kamusın *nazm idüp* kıldum
ziyade (318)
Eger 'ibret dutarsañ *i'tibâr it*
(325)
Sözüm işit sözüni *ihtisâr it*
Kim oldur *keşf iden* her dürli razı
(326)
Gümâni *farq iden* 'ilme'1-
yağından (332)
Muqaddem şüreti *tertîb iderler*
(333)
Anı hayr ile her dem *yâd iderler*
(338)
Anuñ rûhın revânın *şâd iderler*
Îlâhî ol qula luţf ile *rahm et* (339)¹
Hamel burcına *tahvîl itdi* hürşîd
(342)
Felek sulţâmı çün 'arz *itdi* menşür
(343)

Buhûr itmiş şabâ ' üd-ı Kûmârî
(364)
Şakâyık cübbesini *çâk ider* gül
(369)
Çemen bâzârım *der-hâk ider* gül
Mu' aţtar *müşg ider* reyhân
dimagin (370)
İşidüp gonca *çâk itmiş* yakasın
(371)
Şanavber *raşş ider* hem şâh-ı
şimşâd (375)
Senün ile kaçan bir *zevk idem*
dost (402)
İder kuşlar hevâ yüzinde *pervaz*
(404)
Reyâhîn *reşk iderler* güllerinden
(424)
Şanavber serv ile *bâzâr iderler*
(425)
Şükûfe aççalar *işâr iderler*
Çü zülfi turrasından *çîn iderler*
(448)
Gül üzre müşg ile *perçîn iderler*
Görüben *reşk ider* yâkût ile dür
(468)
İderler 'işret ü 'ayş u *şafâlar*
(502)
Tolular *devr ider* hem sağ u hem
şol (512)
İderler 'işret ü zevk ü temâşâ
(521)
Şafâ vü 'ayş *ider* hem zevk u
'işret (522)
Gehî 'ayş u neşâţ u *nâz iderler*
(546)
Tarab âhengini hoş *sâz iderler*
Gehî *seyrân iderler* bâğ içinde
(547)
Gehî gül yâdına mey *nüş iderler*
(550)
Gehî âvâz-ı bülbül *güş iderler*
Gehî luţf u vefalar 'âm *iderler*
(552)

¹ 339^a rahm et: rahm it İHE/339^{ab} ile İHE nüshasındas. 183 sona erer. s. 184'de ise VKM nüshasında 23^b-24^a arasında yer alan 571^{ab}-582^{ab} beyitleri bulunduğu için bu kısım s. 193-194 arasına yerleştirilmiştir. (bk. aşağıda nüsha

farkı notu 269). s. 185 ise tekrar 340^{ab} ile başlamaktadır. İHE/ IX: (Beyan-ı sıfat-ı bahâr)İHE'de 339^{ab} ile başlayan s. 185 ise sanki 571^{ab}-582^{ab} nin bir devamı gibi görünmektedir; bu başlık İHE'de yoktur./

Keremden ‘ aşıkā *in‘ām iderler*
Şafālar *kesb iderler* her bucağda
(555)
Bu resme ‘ ayş u nūşı *bīş iderler*
(559)
Gören taḥsīn ider kim *hoş iderler*
Gönül hod *meyl ider* aña zarüret
(565)
Kayırma gönlünü *şād it* hemīşe
(568)
Her işde Tañrıyı *yād it* hemīşe
Çürük sevdāları ço *iş idinme*
(569)
Cehānuñ fikrini *teşvīş idinme*
Çü gevher kānısıñ gevher *nisār it*
(577)
Sözün gevherlerini *yādigār it*
Haḥāyık perdesin *keşf itdi* yüzden
(585)
Deḳāyık cevherin *naẓm itdi*
sözden
Maḳāmāt içre çün *seyrān ider* ol
(596)
Aresto ‘ aqlını *ḥayrān ider* ol
Tarab-engīz ider ḳavi ü gazelden
(602)
Ne yüz kim nagme-i ‘ *uşşāk ider*
ol (611)
İşiden ḫākatini *tāk ider* ol
‘ Irāk āhengini çün *yād ider* ol
(615)
Sipāhān içre çok *feryād ider* ol
Dīnerler *terk iderler* sözi savı
(619)
Anuñ āvāzını çün *gūş iderler*
(621)
Şafādan ‘ aql u cān *bī-hūş iderler*
Sema‘ u *raḳş iderler* çarḫ ururlar
(624)
Göñüller sırrın andan *fāş iderler*
(631)
Aña taḥsin oḳup *şā-bāş iderler*
Sema‘ indan *iderler* cübbeler *çāk*
(632)
Ciğerde od yaḳar kim *ḳan ider* cūş
(640)
Gönül varmaz kim anı *terk idesi*
(643)

Aña ḳarşu *ider* ma‘ şūḳa *nāẓın*
(644)
Gehī *feryād ider* geh nāle ḳılır
(651)
Anuñ derdini kim *ma‘lūm ider* ol
(652)
Eger ḫaş ise gönlin *mūm ider* ol
İder güyende bu şi‘ ri *ser-āḡāz*
(659)
Tolu şun sāḡarı *tecdīd idelūm*
(664)
Ki diye bade *nūş itmiş* fülānī
(666)
Şafā sür vāktidür *zevḫ it* demidür
(674)
Şabā *seyr itdi* naḫlistān içinde
(700)
Şabāhın *seyr idüp* gül-zāra var
kim (702)
Oḳur hem *nūş ider* yāḳūt-ı ḫamrā
(716)
Aña dem-sāz olup *āheng iderler*
(719)
Anuñ fikrinde ‘ aklı *deng iderler*
Kimi *āheng ider* kimi dutar def
(721)
İder her laḫza bir āvāze *bünyād*
(723)
Bu esrārı saña kim *fāş idüpdür*
(748)
Ki cān taşvirine *naḳḳāş idüpdür*
Saña bu şan‘ atı *ta‘līm iden* kim
(749)
Saña bu sözleri *tefhīm iden* kim
Tevakku‘ iderem bir cür‘ a senden
(761)
Beyān it vaşf-ı ḫalūñ derd-i dilden
(764)
Dükelin *terk idüp* baña uyasın
(768)
Beyān itmek ne ḫācet kim
‘ ayāndur (769)
İpek ḳıllar ki gördün *sāz iderler*
(775)
Çalıcaḳ zīr ü bem *āvāz iderler*
Ki cān taşvirine naḳşum *ider reng*
(779)
Ḳamu begler baña *i‘zāz iderler*
(785)

Beni hâlvetlere **hem-râz iderler**
 Bana şeştâ vü 'ûd **âheng iderler**
 (797)
 Egerçi **seyr ider** her resme kânûn
 (803)
 Egerçi **sihr ider** nâzûk kemânçe
 (805)
 Gelür **ta' lîm ider** kavî ü terane
 (806)
 Benüm **taşnîf iden** kavî ü gâzeller
 (810)
Tarab-engîz idüp ' ışk u hevesde
 (811)
 ' İraķı **seyr iderven** hem Hicâzı
 (812)
 Benümle **vecd ider** pîr-i münâcat
 (814)
 Benümle **zevk ider** rind-i harabat
 Şular kim ' ışka **teslîm itdi** varın
 (819)
 Benümle eglenüp **ârâm iderler**
 (821)
 Maḥabbet tovsenini **râm iderler**
 Olaruñ derdine **dermân iden** ben
 (824)
 Yürek Yakup ciğerler **kan iden**
 ben
 Gönülde **naķş iden** fikr ü ḥayale
 (826)
 Egerçi cām-ı la' lîn **nüş iderler**
 (828)
 Velikin benden esrüp **cüş iderler**
 Gönül çün **kaşd ider** benden
 delalet (829)
 Benem **terfîb iden** yâbis dimağı
 (832)
İder hâlvette çok ta' at ' **ibâdet**
 (833)
 Sema' u raķs ururlar **şevķ iderler**
 (836)
 Semâ' umdan şafâ vü **zevk iderler**
Ser-âğâz ideli ben pîş-revde (838)
 Kaçan **taşnîf idem** kavî ü terane
 (841)
 Beni **efsûn idüp** ' ilm ü hünerden
 (846)
 Ne müzdi **fikr iderven** ne vebali
 (851)

Ne **vaşf itmek** gerek sen ḥöd
 bilürsin (863)
 Anuñ ḥoşluğını **vaşf itse** olmaz
 (867)
 Bağırılar **baş idüpdür** sîne şerḥe
 (874)
Sülûk itmiş kamu yollarda seyrüm
 (885)
 Dekâyık **remz idüp** ' ışk u hevesde
 (888)
 Ḥakâyık **keşf iderven** her nefesde
 Niçe bir göz ucından **gamz idersin**
 (902)
 İşâret gösterürsin **remz idersin**
 Baña ḥalûñ nedür bellü **beyân it**
 (920)
 Ne gizlersin bu sırrı gel **âyân it**
Vefât itdi kamu ehli ' ayâli (926)
 Kaıza geldükde **şabr itmek** olur
 ḥüb (930)
 Vucûdi ḥâneķâhın **ḥalvet itdi**
 (935)
 Konuķlar geldi diyü **salvet itdi**
 Bu ḥikmet sırrına çok **fikr iderdi**
 (941)
 Bular raķş u sema' ol **zîkr iderdi**
 Yüreğın yimege **kaşd itdi** ol dem
 (944)
 Niçe kim **şabr ide** gördi velîkin
 (945)
 Egerçi **şabr iden** ' aşık cefâ-keş
 (948)
 ' Aşasın Mûsânuñ **şü'ban iden** sen
 (953)
 Mısırdâ Yûsufî **sultân iden** sen
Münâcât itdügi Tûr 'un ḥaķıyçün
 (965)
 Hızır **nüş itdügi** şerbet ḥaķıyçün
 (971)
 Şu İlyas **itdügi da'vet** ḥaķıyçün
 Ki benden **keşf idesin** bu belâyı
 (987)
Münâcât itdiler kim yâ ilâhî (997)
 Giderdi **keşf idüp** zarr u belâsın
 (1000)
 Şu şudan içdi hem **gusl itdi** yundı
 (1002)
 Ḥaķa çok **şükr idüp** yavlaķ sevindi
 (1003)

- Yiyesi siñmese *şiltāg iderler*
(1018)
- Şom geñsüzün *istifrāg iderler*
Hünerde *sihr idüp* efsün oқıdı
(1033)
- Görürse *reşk ider* naқkāş-ı Çīnī
(1041)
- Alup ba' zīsım *reng itdi* ğazzāz
(1044)
- Aña *tertīb idüp* ālāt u engāz
Öküş *ta'lim idüp* āyīn ü yengī
(1048)
- Kaçan bu ser-güzeşti *iderem yād*
(1054)
- Hüseynī perdesin āheng *idüp sāz*
(1056)
- Görürse *reşk iderdi* şāh-ı 'ar' ar
(1070)
- Görüben *reşk iderdi* bāğ-ı cennet
(1082)
- Şarāb u şāhid ile *kaşvī iderler*
(1094)
- Zamīrüm 'arz iderdüm
zeymürāne (1100)
- Kul iderdüm* emīr-i 'aşīkānı
(1106)
- Gelüp *ider* idi gölgeñde 'işret
(1107)
- Kaşmısın heft-reng *itdi mülemma'*
(1137)
- Nevā *āheng idüp* çeng-i ciger-süz
(1152)
- H
Hütende *seyr idüp* çok yıllar aylar
(1156)
- Başup bir noқта iki *başş iderdüm*
(1167)
- Baña *teşbih ider* ehl-i zerafet
(1170)
- Hayālüm *naқş iderdi* cān içinde
(1172)
- Ṭalebden gerçi *ārām itmediler*
(1189)
- Velīkin avlayup *rām itmediler*
Kimin *taşvīr idüp* naқkāş-ı Çīnī
(1213)
- Aña *āheng idüp* hem-dem dutan
ben
(1220)
- Anuñ naқşına dürlü *reng iden* ben
(1222)
- Ötüp kumrī gibi *āheng iden* ben
Su'āl itdüm şu kıldan perdesine
(1226)
- Ki *şerh it* kim nedendür şerha sīne
Kaşalar *kat 'idüp* tuynağ izinden
(1232)
- Cehānı *seyr idenler* Kaş-tā-Kāş
(1233)
- Ulu sultānlara çok *kulluқ itmiş*
(1235)
- 'Alī'nün Düldüli *meşhūr iden* ad
(1239)
- Binüp *pervāz iderdi* şāh Pervīz
(1241)
- Cehānı ser-te-ser *seyrān iderdüm*
(1244)
- Yidi iklimi h'ep *cevlān iderdüm*
Beriyye *seyr idüp* şahrā geçerdüm
(1246)
- Cehānı *seyr iden* başdan ayağa
(1277)
- Dükeli şehleri *sulfān iden* ben
(1284)
- Cehānda Rustem'ī *destān iden*
ben
Benümle *faḥr ider* cündī sipāhī
(1285)
- Diyānet *terk idüp* dīnden geçenler
(1302)
- Kaşa *taқdır idüp* Haқ buyruğını
(1309)
- Kimin *urgān idüp* kaşladı bükdi
(1311)
- Niçe kim her maқāması *seyr iderler*
(1321)
- Kimesne *hall idemez* müşkilümüz
(1372)
- Bizi kim gördün uş *keşf itdün*
esrar (1373)
- Velī her kim *kaşbül itse* anuñdur
(1389)
- Sözi kim *fehmi ider* şāhib-dil oldur
(1392)
- Velī *ma'lüm ider* şāhib-nazarlar
(1394)
- Yalan yigrekdür ol kim *şulḥ idersiz*
(1400)

Olar kim her söze *temsîl iderler*
(1402)

Hıta Türkini *terk itmek* hañadur
(1404)

Hayâtın bākî dut ' ömrin *devam it*
(1418)

Se' adet birle zātın *müstedām it*
Şu kez kim *cān ider* tenden vedā' ı
(1422)

ur-

Türkçenin farklı dönemlerine özgü çalışmalarda ur-/vur- fiiliyle oluturulan deyimleşmiş birleşik fiillere fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından bakıldığında Eski Türkçeden günümüze her üç dönemde de ur-/vur- fiilli deyimlerin eksiz yükleme durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanıldığı görülmektedir (Torun, 2017: 1318). Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan *ur-* / *vur-* fiili gerek Eski Anadolu Türkçesi gerek Türkiye Türkçesindeki kullanımlarına bakıldığında deyimleşmiş birleşik fiil olarak farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Çengnâme adlı eserde ise *ur-* şeklinin kullanıldığını tespit edilmiştir:

Bu cüzvî ma' rifetden *dem urur*
hāk (40)

Tururlar ma' rifetden *dem ururlar*
(43)

Ahaddan tā ki Ahmed *urmadı dem*
(89)

Anuñ fañriyle Cebra'il *urur lâf*
(100)

Gelürler yidi yirde *baş ururlar*
(166)

Toğan keklik bile *pervâz ururlar*
(225)

Şabā *dem urdı* çün ' İsī deminden
(346)

Nebātuñ haşrı oldı *şür uruldı*
(348)

Sevindi ra' d u *fabl urdı* bahāñ
(354)

Şabā *cā-rüb urur* tağlar başından
(361)

İşidüp *rağs urur* kuşlar hevāda
(400)

İrem bāğına beñzer *taht urulmuş*
(437)

Kulağ urmuş anuñ tatlu sözine
(535)

Sema' u rağs iderler *çarğ ururlar*
(624)

Çaçan kim *çeng urur* āhenge ol
saz (659)

Kimi güyendedür kimi *urur kef*
(721)

Sema' u *rağs ururlar* şevk iderler
(836)

Ne gizlü *fabl urursın* çinredüp taş
(908)

Isırdıkça *urur nişter* ya-höd oğ
(943)

Biledi dişini *zağm urdı* muhkem
(944)

Ayağuma benüm *zağm urdı*
muhkem (1127)

Semā' urup bulurlar zevk ü salvet
(1217)

Ayağı *zağm uran* deryāya tağa
(1277)

Çaçan kim *dest uruban* el kaçaruz
(1334)

Bu da' vī sūreta gerçi *urur lâf*
(1382)

Çü ma' ni olmaya *lâf urma* dek dur
(1383)

Günāhın *yüzine urma* ilāhī (1424)

ol-

ol- yardımcı fiili Türkçenin diğer bir ana yardımcı fiillerindendir. Hem Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde hem de günümüzde çokça kullanılan bir yardımcı fiildir. Eserde de birçok yerde kullanılmıştır:

Niçeler bu denizde *zevrağ olmuş*
(42)

Şonı hayrān olup *mustağrağ olmuş*

Zebūn oldum hevā kaydından
mağbūn (50)
Niçe bir gül ile *hem-rāh olam* ben
(56)
Niçe bir yol azup *gum-rāh olam*
ben
Niçe bir hırş ile *gam-gīm olam* ben
(64)
Muqadder rızq için *miskīn olam*
ben
Nazarda germ ü rüşen *tāze olsun*
(77)
Cehānda şöhreti *āvāze olsun*
Ezel birle ebed çün *sermed oldı*
(88)
Aḥad zātına *mazhar* Aḥmed *oldı*
Şu gün kim ḥalk *ola mağfūr u*
merḥūm (116)
Şaḥabı ravzasına *vāşıl olsun*
(118)
Olaruñ zikri ḥayre *yād olsun*
(120)
Revānı rūḥi bizden *şād olsun*
Aña kim *yār olur* devlet hemişe
(141)
Ne Rustem *Rustem-i Destān*
olursa (173)
Emīr-i tāc-baḥş u *tāc-dār ol* (182)
Vezīr-i kām-rān u *kām-kār ol*
Hüner ‘Ankā şıfat *olmışdı*
ma‘dūm (189)
Cehānda *müstedām olsun* ḥayātı
(198)
Her işde baḥt u devlet *yār olsun*
(199)
Hemişe bekçisi *Cebbār olsun*
Süleymānlık sāna *teslim olalı*
(224)
Yazarsam ‘aql *ola ḥayrān u*
mużḥar (228)
Naşībūn olsun iy şāh-ı cüvān-baḥt
(231)
Müdām olsun şafa vu ‘ayş bākī
(233)
‘Utārid *ḥādīm olsun* Zuhre sākī
Neşāt-ı ‘ayş ile *şād ol* hemişe
(239)
Feraḥ bul ḡamdan *āzād ol* hemişe

Cehānda *miistedām olsun*
vucūduñ (240)
Günüñ günden *yig olsun* devletüñ
bay (242)
Cemālün tāze gülden *gülşen olsun*
(244)
Çirāḡuñ ay u günden *rüşen olsun*
Muzaffer leşkeruñ *manşūr olsun*
(246)
Ḥasūduñ duşmenüñ *maḥḥūr olsun*
Ḳamu fikrūñ *şavāb olsun* yüzüñ
aḡ (247)
Se‘ādet ḥayme devlet *üstün olsun*
(251)
Atuñ yügrük kılıcuñ *keskūn olsun*
Çü baḥtuñ yār olupdur *baḥtiyār ol*
(252)
Niçe kim şehr vardur *şehriyār ol*
Niçe kim *yād olup* Yāsin Tebārek
(253)
Bu devlet *ber-devām olsun* hemişe
(254)
Ḥayātuñ *müstedām olsun* hemişe
Se‘ādetdür baña ger *ḡul olursam*
(270)
Dükeli ‘ayb ile *maḡbūl olursam*
Du‘a *maḡbūl olur* ḥazretde bayık
(288)
Egerçi ḥazrete *olmazsa lāyık*
Dükeli ‘ayb olur gerçi *ola ḡüb*
(292)
Hemişe rūḥı bizden *şākir olsun*
(298)
Aña Ḥaḡ rahmet ile *zākir olsun*
Ġaraż çün *fehm olmaz*
tercümānsuz (312)
Seḥer çün ḡarre-i *şubḥ oldı* ḡarrā
(340)
Cehān cennet gibi *oldı muḡarrā*
Nebātuñ *ḥaşrı oldı* şūr uruldı
(348)
Cehān cennet gibi *oldı müzeyyen*
(353)
Şular odsuz bınārlar *ḡaynar oldı*
(358)
Balıḡlar şu yüzinde *oynar oldı*
Benefşe baş şalar *mest olmış*
andan (366)

Zamîri *rüşen olmuş*
 zeymurānuh(380)
 Ki *mest olmuş* görüp maḥmūr
 nergis (391)
 Deñize *ğark olur* nîlûfer anda
 (397)
 Şafādan ‘*andelîb olmuş* seher-hîz
 (399)
 Gülün rāzına bülbül *maḥrem
 olmuş* (402)
 Daḥi dürrāca ḳumrî *hem-dem
 olmuş*
 Melāletlü varursa *bî-ğam olur*
 (433)
 Görürse guşşalular *ḥurrem olur*
 Dirilmiş cümlesi *cem‘ olmuş* anda
 (445)
 İşiden kişiler *olurlar epsem* (601)
 Gehî *ser-ḥoş olur* geh ayıurlar
 (622)
 Deñizdür taşmış anlar *zevraḳ
 olmuş* (625)
 Anuñ mevcinde hep *müstagraḳ
 olmuş*
 Aña *ḥayrān olup* cümle ḥalāyık
 (626)
 Ayık *ser-ḥoş olur* ser-ḥoşlar ayık
 Çün ol *ḥurrem olur* anlar sevinür
 (629)
 Gönüller *şād olur* cānlar sevinür
 Şafāsından çü ḡāyet *germ olurlar*
 (630)
 İşidüp taş bağırlar *nerm olurlar*
 Ne kim *fevt oldu* dün meclisde anı
 (664)
 Anı her kim görür *ḥayrān olur*
 deng (724)
 Ki *deng olmuşdur* āvāzuñ işiden
 (738)
 Çü benden *feth olur* bāb-ı ḥaḳīḳat
 (780)
 Ne sāzî kim baña *hem-dest olur* ol
 (795)
 Benüm cür‘ amdan esrür *mest olur*
 ol
 Ne rüḥ-efzā eger *cān-perver olsa*
 (799)
 Yaraşur meclisümde *çāker olsa*

Kaçan kim fikr ile *ḥayrān olurlar*
 (831)
 Ferāgat mülkine *sulṫān olurlar*
 Gönülde *derd ola* gözde ḥayālāt
 (865)
 İşitmekden *olur* görmege çok *farḳ*
 (876)
 Tekin yirde kişi *divāne olmaz*
 (917)
 Oda yanmaz şu kim *pervāne
 olmaz*
Helāk oldu dükendi mülk-i mālî
 (926)
 Kaçan Eyyüb-ı *şābir oldu* ḥāste
 (931)
 Vucüdî *mübtelā oldu* belāya (932)
 Oransuz derde *şabr olmaya*
 mümkin (945)
 Egerçi *şabr olur* şart-ı maḥbbet
 (946)
 Aña *mefṫūn olur* bürd-i Yemānî
 (1039)
 Güneşden başum üzre *tāc olurdu*
 (1058)
 Bahāruñ nev-cüvānı *pîr olurdu*
 (1103)
 Çiçekler kayḡudan *dil-teng olurdu*
 (1105)
 Benüm ile ḳamu *hem-reng olurdu*
 Kaçan şahrā yüzi *pür-nūr olurdu*
 (1113)
 Tenüm ‘ anber ṫonum *kāfūr
 oldurdu*
 Tenümde her ne ḳan kim *ḥüşḡ
 olurdu* (1174)
 Göbegümde gelürdi *müşḡ olurdu*
 Baña *mecnūn olurdu* görse Leylî
 (1181)
 Kayalar ṫuynaḡumdan *şakḳ olurdu*
 (1270)
 İşitdün *vāḳıf olduñ* derdümüzden
 (1324)
 Ğarībün gönli *tar olur* hemîşe
 (1348)
 İşî āh ile *zār olur* hemîşe
 Ğarībün ḥāṫırî *olur perîşān* (1349)
 Ḳamu *bizār olur* cān u tenînden
 (1356)

Kimesne perdemüzde *maḥrem olmaz* (1370)
 Bize hiç kimse bir dem *hem-dem olmaz*
 Veli söz *feh̄m olunmaz* müşkil oldur (1392)
Benatü 'l-fikr ola çün bîkr-i mestur (1403)
 Gice gündüz *ber-â-ber olmuş* idi (1409)

Cehân yüzi *münevver olmuş* idi
 Hemîşe baht u devlet *yâr olsun* (1419)
 'Azîz ü şād *ber-ḥor-dâr olsun*
 Ğarîk-i *rah̄met olsun* rāḥat içre (1423)
 Niçe kim cürm ile *müstagraḥ olduḡ* (1433)

dut-

Eserde örneklerine rastlanılan bir diğerk yardımcı fiil örneği şunlardır:

Elüm dut yoğise şu başdan aşdı (46)
Selāmet dut kıyāmet qorqusından (64)
 Beni benlik içinde *dutma mağrur* (83)
Ḳulaḡ tut diñle bir tañsuḡ ḥikāyet (295)
 Eger 'ibret *dutarsañ* i' tibār it (328)
 Ki nefsi-nāmı andan *dutdı kuvvet* (347)
 Gügercinler *dutar dem* zīr ü bemler (401)
 Söz içre *daḡ dutarlar* biñ nedime (497)
Yüce dut himmetün olma denī sen (586)
 Gözün aç gey *ḡulaḡ dut* müstemi' ol (588)
Peñşan dutma ḥāṭır müctemi' ol
Dutar çün perdesinde *rāst āhen* (608)
 Müberḡa *yüz dutar* şeh-nāz içinde (610)
 Ḳaçan kim zīr-keşde *bem dutar* ol (612)
 Maḡabbet ehlini *ḡurrem dutar* ol

Çiçekler *şaf dutar* meydn içinde (702)
 Revān *vācib dutarlar* ḡüşümālüm (794)
 Sikender gözgüsisin *dutmağıl pās* (908)
Ḳulaḡ dut sözüme diñle me' ārif (923)
Ayağum dutmaz idi pāy-bendi (1166)
 Ağacını anuñ *muḡkem dutan* ben (1220)
 Aña āheng idüp *hem-dem dutan* ben
 Şadādur *bem dutan* zīr-i nevası (1221)
 Rehāvī perdesinde *dutdı āheng* (1227)
 Çeküp ol kılları *muḡkem dutan* ben (1318)
 Kimin geh zīr idüp geh *bem dutan* ben
 Ḳamu benden *dutar ādāb u erkān* (1322)
 Ḳayātın *bākī dut* ' ömrin devam it (1418)
 İlahī faḡluña *yüz dutdı* Dā'ī (1422)

vir-

Eserde çok fazla olmasa da bulunan örnekleri şu şekildedir:

Tanıkluk virür oldur Rabb-ı ma' bûd (14)
Ayak başduqça *el' virsuñ* dilegün (245)
İrişmek *zevķini virmez* residen (313)
Gönül virmeye kim elden koyalar (323)
Haber viridi hayātuñ 'āleminden (346)
Tanıkluk virür oldur ferd ma' bûd (408)
Gönül virmiş biri bir hoş nigāre (531)
Gönül virmiş nite kim ılduz aya (537)
Haber virür sünük içre ilikden (618)
Gönül virsem nigār-ı dil-fürüze (849)
Şular kim ğurbete *dil virmediler* (1344)

dur-

Eserde az bir öneğine rastladığımız bu ekin hem *dur-* hem de *tur-* şeklinin kullanıldığını görülmektedir:

Varup kol kavşurup *karşu dururlar* (166)
Anı kim *haķ durur* mutlak didün sen (898)
Önümde *karşu furmaz* gergedanlar (1262)
Cehān *şüret durur* ma' nī güzeldür (1401)

eyle-

Eski Anadolu Türkçesi döneminde çok fazla kullanılan bir yardımcı fiildir. Bu eserde de birçok örneğine rastlanmaktadır:

Ne *tedbîr eyleseñ* hükmün revāndur (216)
Şifatuñ 'aciz *eyler* gok debürin (229)
Du'a ben *eylerem* āmîn ferişte (230)
İcābet eylesün Hak eydün āmin (256)
'*İbāret eylemiş* ma' nī yüzinden (299)
Anı tūñi görüp *eyler şeker-nîz* (399)
Hevāsı tende cānı *tāze eyler* (429)
Gönül hürrem revānı *tāze eyler*
Şabā zülfine çünkim *şāne eyler* (455)
Gül üzre müşğ ü 'anber *dāne eyler*
Kaçan gerdāniye *āvāze eyler* (614)
Gönül hürrem kıılır cān *tāze eyler*
Ne vaktin kim *nevaht eyler* revahī (619)
Nevāsı hoşluğa *eyler delalet* (636)
Dimağı ter dutar vaķtı *hoş eyler* (657)
Mizācı germ ü 'aķlı *ser-hoş eyler*
Kađeh *nüş eyle* bir hoş yār elinden (676)
Eger *adl eylemez* olursa sākī (682)
Veger *luř eyleseñ* ihsān senüñdür (694)
Ne kim *hüküm eyleseñ* fermān senüñdür (695)
Kađeh *devr eylesün* devründe sākī (711)

Rebâb eyler figân ü nâle zârî (720)
Seni bu ‘ilme **üstâd eyleyen** kim (746)
Saña taşnîfi **bünyâd eyleyen** kim
Anı **hall eylemek** gey müşkil işdür (767)
Hayâlin **mu‘nis eyler** dilde zikrin (823)
Tabîbem **eylerem** derdiñe **tîmâr** (858)
Ser-âğâz eyleye muṭrib hoş-âvâz (864)
Sözüm cân sırrını **âşkâre eyler** (881)
Gönül göynüklerine **çâre eyler**
Münâcât eyledi didi ilahî (949)
Halîle odı **bustân eyleyen** sen (952)
Şuyı Fir‘avn için **kân eyleyen** sen
Ağaç hemperdeden **keşf eyledi** râz (1056)
Haḳîkat vaşf-ı ḫâlûñ **eyle takrîr** (1151)
Kimin **dâm eyledi** vü dâne dökdi (1311)
Mübârek eylesün Haḳ bu cehâna (1414)
Bum her kim oḳur **âvâze eyler** (1416)
Şehe devlet du‘asın **tâze eyler**
İlahî devletiñ **pâyende eyle** (1417)
Güneşdür ṭali‘iñ **tâbende eyle**
Girü **luḳf eyle** kim raḫmet seniñdür (1430)
Bir avuç toprağuz **‘afv eyle** bizden (1441)

kal-

Çengnâme’de birkaç yerde örneğine rastlıyoruz:

Velî **ḫayrân kalur** nâ-dân u ṭañlar (628)
Ta‘accübden **kalur** hep deng u **ḫayran** (860)
Anuñ **ḫayrân kalur** naḳşında Mânî (1035)

4. Tezlik fiili:

Eski Anadolu Türkçesinde, Eski Türkçede tezlik fiili olarak kullanılan fiillerden biri olan bér-filinin (Demirci, 2016: 511) ilk ünsüzünün sızıcılaşmış ve ünlüsünün -é->-i- değişimine uğramış şekli olan vir - kullanılmaktadır (Timurtaş, 2012: 142; Şahin, 2015: 70). Çengnâme’ görüldüğü üzere sadece iki beyitte kullanılmıştır:

Baña tevfiḳ ile yol gösteri vir (72)
Yaḳamı nefis elinden kurtarı vir
O sırrı gel bize **tavzîḫ idivir** (907)
Kinâyet olmasun **tasnîḫ idivir**

5. İsim Unsuru Türkçe Sözcükten Oluşan Birleşik Fiiller:

aşşı kıl-, yakın it-, kulluḳ it-, alkış it-, iş idinme, kan it-, baş it-, urğan it-, baş ur-, kulağ ur-, yüzine ur-, yig ol-, üstün ol-, keskün ol-, ḳul ol-, ḳaynar ol-, oynar ol-, epsem ol-, elüm dut-, kulaḳ ṭut-, yüce dut-, yüz dut-, pās dut-, (kökü belli değıl) ayağum dut-, ṭanuḳluḳ vir-, el’ vir-, gönül vir-, ḳarşu dur-, kan eyle-

6. İsim Unsuru Arapça Sözcükten Oluşan Birleşik Fiiller:

îcâd kııl-, teferrüc kııl-, 'ata kııl-, meded kııl-, ebed kııl-, nazâr kııl-, 'adli kııl-, du'a kııl-, ziyâde kııl-, eşer kııl-, tebessümler kııl-, terennümler kııl-, îşâr kııl-, hamâyil kııl-, taleb kııl-, hacil kııl-, seyr kııl-, luğf kııl-, tağva kııl-, icâbet kııl-, su'âli kııl-, dibâğat kııl-, ma'nîye kııl-, 'Înâyet kııl-, kerem kııl-, tekrâr it-, îkrâr it-, hayrân it-, mahv it-, idrâk it-, hâlâş it-, hâş it-, tağşîr it-, ref' it-, nazm it-, hâll it-, şefî' it-, fâhr it-, 'azm it-, feth it-, 'am it-, kuvvetlü it-, itâ'at it-, fark it-, seyr it-, kaşd it-, devr it-, 'arz it-, farz it-, kabûl it-, mağbûl it-, su'âl it-, şerh it-, i'tibâr it-, ihtisâr it-, keşf it-, terûb it-, rahm et-, tahvîl it-, rağş it-, zevk it-, îşâr it-, şafâlar it-, işret it-, 'ayş it-, seyrân it-, in'âm it-, kesb it-, meyl it-, teşvîş it-, nisâr it-, 'uşşâk it-, terk it-, ma'lûm it-, tecdîd it-, nağkâş it-, ta'lim it-, tefhîm it-, tevakku it-, beyân it-, i'zâz it-, sihr it-, taşnif it-, vecd it-, teslîm it-, nağş it-, 'ibâdet it-, şevk it-, fikr it-, vaşf it-, sülûk it-, remz it-, gamz it-, 'ayan it-, vefât it-, şabr it-, hâlvet it-, salvet it-, şü'ban it-, sulţân it-, münâcât it-, da'vet it-, ğusl it-, şükr it-, istifrâğ it-, kavî it-, 'işret it-, mülemma it-, teşbîh it-, nağş it-, taşvir it-, kağ it-, meşhûr it-, cevân it-, tağdîr it-, fehm it-, şulh it-, temsîl it-, devam it-, müstedâm it-, şûr ur-, tağl ur-, rağs ur-, kef ur-, semâ' ur-, zevrak ol-, mustagrağ ol-, miskîn ol-, mağhar ol-, mağfûr u merhûm ol-, vâşil ol-, ma'dûm ol-, müstedâm ol-, Cebbâr ol-, teslim ol-, hayrân u muztar ol-, naş'bûn ol-, müdâm ol-, hâdim ol-, manşûr ol-, mağhûr ol-, şavâb ol-, mağbûl ol-, lâyık ol-, 'ayb ol-, şâkir ol-, zâkir ol-, fehm ol-, şubh ol-, haşrı ol-, muğarrâ ol-, müzeyyen ol-, ğarğ ol-, 'andelîb ol-, mağrem ol-, bî-ğam ol-, cem' ol-, fevt ol-, hayrân ol-, feth ol-, sulţân ol-, fark ol-, helâk ol-, şâbir ol-, mübtelâ ol-, meftûn ol-, kâfûr ol-, mecnûn ol-, şağğ ol-, vâkıf ol-, benatü'l-fikr ol-, münevver ol-, rahmet ol-, selâmet dut-, mağrur dut-, kuvvet dut-, 'ibret dut-, dağ dut-, bem dut-, şaf dut-, bâkî dut-, vâcib dut-, muğkem dut-, âdâb u erkân dut-, zevkîni vir-, haber vir-, hağ dur-, şûret dur-, tedbîr eyle-, 'aciz eyle-, icâbet eyle-, du'a eyle-, 'ibâret eyle-, delalet eyle-, 'adl eyle-, luğf eyle-, hükm eyle-, devr eyle-, hâll eyle-, mu'nis eyle-, âşkâre eyle-, münâcât eyle-, keşf eyle-, tağrîr eyle-, mübârek eyle-, 'afv eyle-, hayrân kal-

7. İsim Unsuru Farsça Sözcükten Oluşan Birleşik Fiiller:

zer kııl-, şekker kııl-, peydâ kııl-, zârî kııl-, gül-efşânlık kııl-, nûş kııl-, cûş kııl-, gûş kııl-, âhengini kııl-, şeydâ kııl-, yâî kııl-, nevâ kııl-, nâz u cefâ (Fars.-Ar.) kııl-, şeh-nâz kııl-, nâle kııl-, ser-âğâz kııl-, bünyad kııl-, perverde kııl-, perde kııl-, erzânî kııl-, nûş it-, gûş it-, hoş-güvâr it-, yâdigâr it-, bağşîş it-, reşk it-, sâz it-, âğâz it-, yâd it-, şâd it-, buğûr it-, çak it-, der-hâk it-, müşg it-, pervaz it-, bâzâr it-, çîn it-, perçîn it-, nâz it-, bîş it-, hoş it-, tarab-engîz it-, tâğ it-, feryâd it-, bî-hûş it-, fâş it-, şâ-bâş it-, ser-âğâz it-, cûş it- bünyâd it-, mûm it-, âheng it-, deng it-, âvâz it-, reng it-, hem-râz it-, ârâm it-, râm it-, dermân it-, efsûn it-, zîkr it-, şiltâğ it-, bağş it-, destân it-, cân it-, dem ur-, lâf ur-, pervâz ur-, câ-rûb ur-, tağt ur-, çarğ ur-, çeng ur-, nişter ur-, zağm ur-, dest ur-, zebûn ol-, hem-râh ol-, gum-râh ol-, ğam-ğîn ol-, tâze ol-, âvâze ol-, sermed ol-, yâd ol-, şâd ol-, yâr ol-, Rustem-i Destân ol-, tâc-dâr ol-, kâm-kâr ol-, âzâd ol-, gülşen ol-, rûşen ol-, bağtiyâr ol-, şehriyâr ol-, berdevâm ol-, hûb ol-, mest ol-, hem-dem ol-, hurrem ol-, ser-hoş ol-, germ ol-, nerm ol-, deng ol-, hem-dest ol-, cân-perver ol-, çâker ol-, derd ol-, divâne ol-, pervâne ol-, şabr ol-, tâc ol-, pîr ol-, dil-teng ol-, hem-reng ol-, pür-nûr ol-, hüşg ol-, müşg ol-, tar ol-, zâr ol-, peñşân ol-, bîzâr ol-, ber-â-ber ol-, ber-hor-dâr ol-, dem dut-, peñşan dut-, râst âhen dut-, hurrem dut-, hem-dem dut-, âheng dut-, dil vir-, şeker-nîz eyle-, tâze eyle-, şâne eyle-, dâne eyle-, âvâze eyle-, nevaht eyle-, hoş eyle-, ser-hoş eyle-, nûş eyle-, rebâb eyle-, üstâd eyle-, bünyâd eyle-, timâr eyle-, ser-âğâz eyle-, çâre eyle-, bustân eyle-, dâm eyle-, pâyende eyle-, tâbende eyle-.

8. Yardımcı Fillerle Oluşan Birleşik Filler

	TÜRKÇE	ARAPÇA	FARŞÇA
Kıl-	1	26	20
İt-	7	95	45
Ur-	3	5	11
Ol-	7	48	47
Dut-	6	9	6
Vir-	3	2	1
Dur-	1	2	
Eyle-	1	18	19
Kal		1	

Tablo 1. İsim + Yardımcı Eylem Şeklinde Oluşan Birleşik Filler

9. Tamlama Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller: İncelenen metinde birleşik fiile katılan tamlamalar kuruluşları bakımından Arapça ya da Farsça yapıdadırlar.

9.1. Arapça Tamlama Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller: Örneklerde görüldüğü gibi birleşğin Arapça tamlamadan oluşan kısmı örneklerde ikili öge şeklindedir.

mağfūr u merhūm ol-, hayrān u muztar ol-, benatū 'l-fīkr ol-, ādāb u erkān dut-

9.2. Farsça Tamlama Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller: Yapılan incelemede birleşik fiillerde kullanılan tamlamaların çoğunluğunun Farsça yapıda olduğu görülmüştür. Farsçada isim tamlaması Arapçada olduğu gibi önce tamlanan unsurunun sonra ise tamlayan unsurunun gelmesiyle yapılır.

gūl-u efşānlık kıl-, şeh-nāz kıl-, ser-āğāz kıl-, hoş-güvār it -, der-hāk it-, tarab-engīz it-, hem-rāh ol-, gum-rāh ol-, ğam-gīn ol-, tāc-dār ol-, kām-kār ol-, ber-devām ol-, hem-dem ol-, cān-perver ol-, şeker-īz eyle -

Sonuç

Yapılan çalışmada Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne ait Çengnâme adlı eserde yer alan birleşik filler üzerinde duruldu. Birleştirme yolu ile kelime yapımı genel itibariyle Türkçenin söz varlığını zenginleştirmek ve kelime türetmek için en sık kullanılan yöntemlerinden biridir. Kavramları, nesnelere karşılamak için birleşik adlar yapıldığı gibi hareketleri, oluşları karşılamak için de birleşik fiil yapma yolu tercih edilmektedir. Eserde birçok yerde yardımcı eylemlerden yararlanılmıştır. Eserde kullanılan yardımcı fiillerin sayısı oldukça fazladır. Bu durum Türkçede birleşik fiillerin ne kadar sık kullanıldığını göstermektedir. Metinde, bu tür yapılar oluşturulurken en çok kullanılan yardımcı fiiller, kılış bildiren *it-* fiili ile oluş bildiren *ol-* fiilidir. Eserde kullanılan birleşik fiillere bakılacak olursa *kıl-* 60, *it-* 248, *ur-* 27, *ol-* 123, *dut-* 29, *vir-* 11, *dur-* 4, *eyle-* 43, *kal-* 4 kez kullanıldığı görülmektedir. Yardımcı fiillerin yanı sıra eser de tasvir fiili olan *tezlük* fiili iki beyitte kullanılmıştır. Bunların yanı sıra tamlama şeklinde kurulmuş birleşik fiillere de rastlanılmaktadır. Birleşik fiile katılan tamlamalar kuruluşları bakımından Arapça ya da Farsça

yapıdadırlar. Tasniflenen birleşik fiil malzemesi içerisinde çoğunlukla Farsça yapıda kurulmuş tamlamalara rastlanılmaktadır, az sayıda Arapça yapıda oluşturulmuş olanlar da vardır. Genel itibarıyla incelenen metinde birleşik fiile katılan isimler çok büyük oranda Arapça ve Farsça yapıda kurulmuş olmakla birlikte az sayıda Türkçe yapıda oluşturulmuş isimler de mevcuttur.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2021). "Ali Bin İshak'ın Bâhnâmesinde Fiil Çekimleri ve Yapıları", *I. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul: Rimar Academy Yayınları.
- Adıgüzel, Ahmet. (2017). "Râhatu'n-Nüfûs'ta Yer Alan Aslı Fiillerin Yardımcı Fiil Olarak Kullanılması", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 12/5, s.1-10.
- Akalın, H.Ş.; Tanç, M (2004). "*Batı Türk Yazı Dilinin Kuruluşu*". Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi. Ç. 4. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 287, s. 145-158.
- Alpay Tekin, G. (1992). *Çengâme Ahmed-i Dâî*, Harvard University.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Delice, İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiille*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri-Osmanlı Lehçesi*, çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Dilben, T. (2019). "Eski Anadolu Türkçesi Eserlerinden Çengnâme'nin Yeni Bir Nüshası ve Nüsha Farkları", *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, (1), s. 48-107.
- Ediskun, H. (2005). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım.
- Gabain, A. Von. (1953). "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 16-28.
- Gültaş, A. (1993). "Çeng", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. Cilt: 8, s.268-269.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi- Cümle Tahlilleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, F. (2020). "Kitâb-ı Güzîde'de Geçen Birleşik Fiiller Üzerine Bir Değerlendirme", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*. 24, s. 263-281.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). "Eski Türkiye Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri". *Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildiriler Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kut, G. (1989). "*Ahmed-i Dâî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 2, s. 56-58.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Torun Öğretmen, Y. (2017). "Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü Verilerine Göre Ur-/Vur- Fiilinin Deyimleşmiş Birleşik Fiillerdeki Kullanımları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), s. 1316-1333.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türk, O.; Koç, F. (2021). “Yunus Emre’nin Risâletü’n-Nushiyye Adlı Eserinde Geçen Fiiller ile İnanç ve Tasavvuf İçerikli Fiillerin Semantik Açıdan İncelenmesi”, *Mecmua- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, s. 78-90.

Vural, H; Böler, T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Kesit Yayınları.

Katkı Oranı Beyanı

Makalenin yazarları, makaleye eşit oranda (%50) katkı yapmışlardır.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.